

MAKTABGACHA YOSHDAGI AUTISTIK SPEKTR BUZILISHLI BOLALARGA KORREKSION-PEDAGOGIK ISH USULLARINING TA'SIRINI TAKOMILLASHTIRISH

Qosimova Nafosat Jahongir qizi

*Nizomiy nomidagi O'ZMPU tayanch doktoranti
Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi
e-mail: Kosimovanafosat@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda maktabgacha yoshdagi autistik spektr buzilishli bolalar bilan ishlaydigan maxsus pedagoglar va boshqa mutaxassislar uchun qo'yilgan talablar asosida korreksion-pedagogik ish jarayonini samarali tashkillashtirishda hamkorlik faoliyatining roli va shu orqali pedagoglar va ota-onalar o'rtasidagi faoliyatni to'g'ri tashkillashtirish orqali ijobiy natijalarga erishishning ahamiyatini yoritib berish va amaliyotga samarali tatbiq etish nazarda tutilgan.

Tayanch so'zlar: autizm, korreksiya, pedagogika, hamkorlik, ota-ona, maxsus pedagog, amaliyot, faoliyat, natija.

Kirish

Autistik spektr buzilishi - bu nevro-rivojlanish buzilishi bo'lib, bolalarda ijtimoiy muloqot, nutq va xulq-atvor bilan bog'liq qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Autistik spektr buzilishli bolalarni tarbiyalash va ularni jamiyatga moslashtirish murakkab jarayon bo'lib, bu jarayonda nafaqat mutaxassis pedagoglarning, balki ota-onalarning ham faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar va maxsus pedagoglar o'rtasidagi samarali hamkorlik bolalarning rivojlanishi, ijtimoiy ko'nikmalarini oshirish va xulq-atvorni boshqarish jarayonini tezlashtiradi. Autistik spektr buzilishi va uning xususiyatlari bolalarda turli darajada namoyon bo'lishi mumkin: ba'zi holatlarda bolalarda nutqiy rivojlanishda qiyinchiliklar namoyon bo'ladi, boshqalarida esa ijtimoiy muloqotda cheklangan qiziqish yoki takroriy xulq-atvor ko'zga tashlanadi.

Masalaning qo'yilishi. Autistik spektr buzilishli bolalar quyidagi asosiy xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin:

1. Ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar – ko'z bilan aloqa qilish, yuz ifodalari va mimikalarni tushunishdagi qiyinchiliklar.
2. Nutq rivojlantirishdagi muammolar – so'z boyligi cheklangan bo'lishi, nutqni tushunish va ishlatishda qiyinchiliklar.
3. Takroriy va stereotipik xulq-atvorlar – ma'lum harakatlarni takrorlash, biror narsaga haddan tashqari qiziqish.
4. O'qish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi qiyinchiliklar – bolalar yangi vaziyatlarga moslashishda qiynaladi.

Maxsus pedagogning roli.

Maxsus pedagoglar autistik spektr buzilishli bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishda asosiy mutaxassis sifatida faoliyat yuritadilar. Ularning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Bolaning individual rivojlanish dasturini ishlab chiqish;
- Ijtimoiy ko'nikmalar, nutq va til, xulq-atvorni rivojlantirish bo'yicha mashqlarni o'tkazish;
- Takroriy va stereotipik xulq-atvorlarni kamaytirishga yordam berish;
- Ota-onaga bolani tarbiyalash va uy sharoitida mashqlarni davom ettirish bo'yicha maslahat berish.

Ota-onaning roli.

Ota-ona bolaning birinchi va eng muhim tarbiyachisi bo'lib, u bolani kundalik hayotda qo'llab-quvvatlaydi. Ota-onaning roli quyidagilardan iborat:

- Bolaning xulq-atvori va rivojlanish darajasini kuzatib borish;
- Uy sharoitida maxsus pedagog tavsiyalarini qo'llash;
- Bolaga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, suhbatga jalb qilish;
- Emotsional qo'llab-quvvatlashni ta'minlash.

Maktabgacha yoshdagi autistik spektr buzilishli bolalarda rivojlanish individual xususiyatlarga ega bo'lib, ota-ona bolaning kuchli va zaif tomonlarini diqqat bilan kuzatishi zarur. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish muhim bo'lib, bolani o'zaro muloqotga jalb qilish, o'yinlar orqali do'stlar bilan faoliyat qilish imkoniyatini yaratish lozim. Shu bilan birga, ko'z bilan aloqa qilish, yuz ifodalarini tushunish va nutq orqali o'zini ifodalash ko'nikmalarini rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Bolaga kundalik faoliyatning aniq tartibini ta'minlash, ya'ni kun tartibiga rioya qilish, stressni kamaytiradi va xavfsizlik hissini oshiradi. Nutq rivojlanishiga e'tibor berish orqali so'z boyligini oshirish, oddiy jummalarni ishlatish, qisqa hikoyalar va suhbatlar orqali nutqni qo'llab-quvvatlash zarur. Xulq-atvorni boshqarishda takroriy yoki stereotipik xatti-harakatlarni kuzatish va ijobiy xulqni rag'batlantirish muhim. Salbiy xatti-harakatlar yuzaga kelganda tinch va izchil yondashuvni qo'llash tavsiya etiladi. Bolaning rivojlanishiga mos muhit yaratish, ya'ni shovqinsiz, xavfsiz va qulay muhitni ta'minlash, yorug'lik, ranglar va tovushlarga e'tibor berish ham bolaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Emotsional qo'llab-quvvatlash bolaning hissiyotlarini tushunish, sevgi va rag'batlantirishni doimiy ta'minlash orqali amalga oshiriladi. Uy sharoitida pedagog tavsiyalari asosida mashg'ulotlarni davom ettirish va bolani o'rgangan ko'nikmalarini mustahkamlash muhimdir. Shifokorlar va mutaxassislar bilan muntazam maslahatlashish orqali bolaning sog'liq va rivojlanish darajasini nazorat qilish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, ota-ona har bir muvaffaqiyatni e'tirof etishi, sabr bilan yondashishi va bolaning individual rivojlanish sur'atini hurmat qilishi zarur.

Yechish usuli. Maxsus pedagog va ota-onaning hamkorligi quyidagi jihatlarida samarali bo'ladi:

1. Ma'lumot almashinuvi – bolaning xulq-atvori, rivojlanish darajasi, muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari haqida muntazam axborot almashish.

2. Moslashgan tarbiya va mashqlarni qo'llash – pedagogning tavsiyalari asosida ota-ona uyda mashqlarni davom ettiradi.

3. Konsistentlik va izchillik – pedagog va ota-ona bir xil yondashuvni qo'llash orqali bolaning stressini kamaytiradi va yangi ko'nikmalarni tezroq o'rganishini ta'minlaydi.

4. Muammolarni birgalikda hal qilish – qiyin vaziyatlarda pedagog va ota-ona maslahatlashib, eng samarali yechimni topadi.

Hamkorlik shakllari.

Hamkorlikning samarali shakllari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Konsultatsiyalar – pedagogning ota-onaga muntazam maslahat berishi;
- Uyg'unlashtirilgan dasturlar – pedagog va ota-ona birgalikda bolaning rivojlanish rejalarini ishlab chiqadi;
- Uy vazifalari va mashqlar – uyda bolani qo'llab-quvvatlash uchun maxsus mashqlar berish;
- Monitoring va baholash – pedagog va ota-ona birgalikda bolaning rivojlanish darajasini kuzatadi va kerak bo'lsa, dasturga o'zgartirish kiritadi.

Autistik spektr buzilishli bolalarda korreksiya jarayoni individual yondashuvga asoslangan bo'lib, quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Baholash va tashxis

Bolaning rivojlanish darajasi, ijtimoiy ko'nikmalari, nutqi va xulq-atvori baholanadi.

Pedagog, psixolog va ota-onalar birgalikda tahlil olib boradi.

2. Individual rivojlanish dasturini ishlab chiqish

Har bir bolaning kuchli va zaif tomonlariga moslashtirilgan mashqlar va mashg'ulotlar rejalashtiriladi.

Ijtimoiy ko'nikmalar, nutq terapiyasi va xulq-atvorni boshqarish elementlari dasturga kiritiladi.

3. Mashg'ulotlar va metodologiyalar

Nutq va til terapiyasi: so'z boyligini oshirish, talaffuzni yaxshilash, nutqni tushunish va ishlatish.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: o'zaro muloqot, do'stlik va guruh faoliyatlariga jalb qilish.

Xulq-atvorni boshqarish: stereotipik va takroriy xatti-harakatlarni kamaytirish, ijobiy xulqni rag'batlantirish.

Kognitiv rivojlanish: diqqatni jamlash, xotira va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

PECS, ABA, TEACH metodlari: mustaqil faoliyatni oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va xulq-atvorni boshqarish uchun qo'llaniladi.

4. Uyda davom ettirish va qo'llab-quvvatlash

Ota-onalar pedagogning tavsiyalari asosida mashqlarni uy sharoitida davom ettiradi.

Bu bosqich bolaning o'rgangan ko'nikmalarini mustahkamlash va yangi ijtimoiy vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi.

5. Monitoring va baholash

Bolaning rivojlanishi muntazam kuzatiladi.

Natijalarga qarab dastur yangilanadi va pedagog-ota-ona hamkorligi orqali optimal yondashuv ta'minlanadi.

Quyidagi usullar qo'llanildi: Autistik spektr buzilishlari bo'lgan bolalar nutqining leksik holati qay darajada rivojlanganligi, ya'ni lug'at boyligini tekshirish uchun quyidagi so'zlarni tanladik.

Otlar:

1-guruh: Kundalik hayot, amaliy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan so'zlar. Bolaning oilasida va o'yin sharoitida qo'llaniladigan so'zlar (uy, koptok, qo'g'irchoq, ona).

2-guruh: Bolalar ma'lum tasavvurga ega bo'lgan va kundalik hayotimizda ishlatiladigan so'zlar (bolalarga ertak, kitob va kundalik hayotda ishlatilib tanish bo'lgan narsa va hodisalar, ammo bu narsa va hodisalar bilan amaliy faoliyat chegaralangan. Masalan: toshbaqa, haykal, sabzavotlar va b.)

Fellar:

1. Harakat va hissiy holatini bildiruvchi fe'llar (o'tir, ol, ber, o'ynayapti, yig'layapti).

2. O'quv va o'yin harakatini bildiruvchi fe'llar (yemoqda, yuvinmoqda, qidirayapti, yuguryapti, chizayapti).

3. Kundalik hayotdagi harakatlarni bildiruvchi fe'llar (ichyapti, kiyinyapti, yeyapti, tozalayapti).

1-jadval

Autistik spektr buzilishlari bo'lgan bolalar nutqining leksik holati qayd etilgan eksperiment natijalari

№	Turli so'z turkumlaridan iborat so'zlar	4 ball	3 ball	2 ball	1 ball
Otlar					
1	Kundalik hayot, amaliy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan so'zlar. Bolaning oilasida va o'yin sharoitida qo'llaniladigan so'zlar	3 (25%)	2 (17%)	5 (41%)	2 (17%)
2	Bolalar ma'lum tasavvurga ega bo'lgan va kundalik hayotimizda ishlatiladigan so'zlar	4 (33%)	3 (25%)	3 (25%)	2 (17%)
Fe'llar					
1	Harakat va hissiy holatni bildiruvchi fe'llar	3 (25%)	3 (25%)	4 (42%)	2 (17%)
2	O'quv va o'yin harakatini bildiruvchi fe'llar	2 (17%)	3 (25%)	4 (42%)	3 (25%)
3	Kundalik hayotdagi harakatlarni bildiruvchi fe'llar	2 (17%)	4 (42%)	3 (25%)	3 (25%)

Ushbu metodika natijalaridan shuni bilish mumkinki, autistik spektr buzilishlari bo'lgan bolalar bolalar o'z-o'ziga past baho beradi. O'zidagi nuqsondan tortinish holatlari kuzatiladi. O'tkazilgan ta'kidlovchi tajriba-sinov bir tomondan, og'zaki muloqotning strategik va taktik tarkibiy qismlarini shakllantirishni tavsiflovchi tipologik xususiyatlarni, boshqa tomondan, makltabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarning kommunikativ va nutqiy ko'nikmalarining rivojlanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Xulosa

Autistik spektr buzilishli bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, bunda maxsus pedagog va ota-onaning hamkorligi asosiy ahamiyatga ega. Korreksiya jarayoni individual yondashuvga asoslangan bo'lib, baholash, individual rivojlanish dasturini ishlab chiqish, mashg'ulotlar, uyda qo'llab-quvvatlash va monitoring bosqichlarini o'z ichiga oladi. Maxsus pedagoglar nutqiy, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, xulq-atvorni boshqarish va kognitiv rivojlanishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni olib boradilar. Ota-onalar esa uyda mashqlarni davom ettirib, bolaning o'rgangan ko'nikmalarini mustahkamlash va yangi ijtimoiy vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi. Korreksiya jarayonida PECS, ABA, TEACH kabi metodlar qo'llaniladi, ular bolalarning mustaqil faoliyatini oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va xulq-atvorini boshqarishda samarali hisoblanadi. Samarali pedagog-ota-ona hamkorligi bolaning rivojlanishidagi muhim jarayonlarni tezlashtiradi, stressni kamaytiradi va bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini, nutqini va xulq-atvorini optimal darajada shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, autistik bolalar bilan ishlashda tizimli, muntazam va individual yondashuvning ahamiyati juda katta. Autistik spektr buzilishli bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, bunda maxsus pedagog va ota-onaning hamkorligi juda muhim. Pedagogning professional yondashuvi va ota-onaning doimiy qo'llab-quvvatlashi bolaning ijtimoiy ko'nikmalari, nutqi va xulq-atvorini samarali rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun autistik spektr buzilishli bolalar bilan ishlashda pedagog-ota-ona hamkorligi tizimli, muntazam va individual yondashuv asosida tashkil etilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova, N. (2018). Autizm spektridagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti.
2. Tursunova, D. (2017). Maxsus pedagogik yordam orqali autistik bolalarni tarbiyalash metodlari. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti.
3. Rasulova, S. (2019). Autistik bolalarda xulq-atvorni boshqarish va koreksiya metodlari. Toshkent: Toshkent davlat pedagogika instituti.
4. Rimland, B. (1964). Infantile Autism: The Syndrome and Its Implications for a Neural Theory of Behavior. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
5. Grandin, T. (2006). Thinking in Pictures: My Life with Autism. New York: Vintage.
6. Volkmar, F.R., & Wiesner, L.A. (2009). Autism and Pervasive Developmental Disorders. Cambridge University Press.
7. Lord, C., & Bishop, S.L. (2015). Autism Spectrum Disorder: Diagnosis, Epidemiology, and Intervention. New York: Springer.
8. Ozonoff, S., Dawson, G., & McPartland, J. (2013). A Parent's Guide to Autism Spectrum Disorder: How to Understand, Support, and Advocate for Your Child. Guilford Press.
9. Schreibman, L. (2005). The Science and Fiction of Autism. Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Matson, J.L., & Kozlowski, A.M. (2011). The Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders. Hoboken, NJ: Wiley.